

Ha most lennél 30 éves, mivel foglalkoznál? Milyen irodalmi irányzatokkal, milyen írókkal, milyen művészeti ágazatokkal? Szerkeszteni-e lapot, és milyen? Vonzana-e ilyen időutazás, egy ilyen ugrás az időben?

Egy öreg harmincasnál fiatalabb magamra gondolok. Ugyanis még nem voltam 22 éves, amikor a Korunk irodalmi szerkesztője lettem. Nem bántam meg, hogy az egyetem helyett a folyóiratszerkesztést választottam, ezt tenném újra. Valószínűleg azt keresném, arra figyelnék, amit az ötvenes évek végén nálunk a (neo)avantgárd képviselt, vagyis szembemennék a hivatalossággal. (Kérdezem magamtól, persze nem politikai értelemben: vajon nem kezdenek a mai „újítók” hovatovább divattá válni? Nyilván a kérdésem megválaszolásához tisztázni kellene, kik a mai „újítók”, mi a már-már kötelező divat, és a „divatosok” közt kik az eredetien gondolkodó és író alkotók.) El tudnám persze képzelni, hogy elsősorban a film felé fordulnék, nem annyira kritikusként, elméletíróként, mint inkább alkotóként. De a színház sem maradna idegen tőlem. (Ma sem az, noha újabban ritkán és nem érdemben írok színházról.) Szóval 22 vagy 30 (kezdő) év birtokában régi magamat próbálnám újraélni, bár valószínűleg már nem az írógépet verném, hanem közelebb állnék (bennebb) a számítógépes világhoz/világban. Nem hiszem azonban, hogy a blogvilág magához rántana – nem szeretnék mindenkivel érintkezésben lenni. Egy dolog a közösség iránt érzett felelősség, más az elit fontosságának az elismerése. Az időutazás különben mostanában sokat foglalkoztat. Miért ne ugorhatnék vissza negyvenöt évét, illetve előre egy új harmincéves világába. (Hozzáteszem: a sci-fi sosem izgatott, másról beszélek, másra gondolok.)

A meg nem történtet is tovább tudjuk élni – van, aki egész életét egy meg nem történt szerelem, döntéshozás, lépés, találkozás stb. bűvkörében éli le. A te életedben vannak-e efféle fontos meg nem történt dolgok?

Természetesen az én életemben is vannak (fontos) meg nem történt dolgok, de annál racionálisabban gondolkodó, realistábban élő voltam/vagyok (jó ez vagy rossz?), hogyszem ezek bűvkörében éltem volna. Eljárshatok persze a gondolattal, ha ifjúkori szerelmeim valamelyikével kötöm össze az életem – és nem azzal, akivel 47 és fél évet tölthettem együtt, akitől a két fiam van, és akinek annyit köszönhetek, nem melleleg az erkölcsi tartás megőrzésében –, mivé válok, hol és hogy zajlik az életem. Ha lányom is (meg)születik, vajon mit jelentett volna ő nekem, nekünk. Ha az egyetemen maradok, a Bolyain, milyen kompromisszumokra (másokra, mint a Korunknál) kényszerülök? Ha Balogh Edgár (és talán Gáll Ernő) elképzelése szerint a hetvenes évek közepén az illetékes párthatóságok megengedik, hogy kinevezzenek főszerkesztő-helyettesnek, minek néztem volna elébe a megalkuvásokban? Ugyanezt kérdezem magamtól a lehetséges (1990 utáni) politikai pályát illetően. Amikor Domokos Géza készült lemondani az RMDSZ-elnökségről, engem is megkerestek, többfelől. Szerencsére a hiúság csábításánál erősebbnek bizonyult a kolozsvári (nagyon viszonylagos) nyugalom ígérete, továbbra is a Korunk élén. (De meggyőződésem, hogy Markó Béla átállása a politikusi pályára a vártnál is sikeresebbnek bizonyult – és szerencsére még a visszaút is lehetséges lett az irodalomba.). És még egy, korábbi csábítás jut eszembe, a hatvanas évek végéről: erősen hívtak Budapestre, biztosítottak róla, hogy az állásom rendben lesz az Irodalomtudományi (akkor még Irodalomtörténetnek nevezett) Intézetben. Még erősen kiskorú fiaim, egy pesti szerkesztőségi fekete autóban autókázva az Erzsébet-hídon, nagyon rábeszéltek volna a város- és országváltásra. Eszemben sem volt gondolkodni a felkínált lehetőségen. Pedig lehetett volna egy ilyen váltásból később akár államtitkárság... Nem kértem, itthon sem kértem belőle. Pedig megkínáltak egy bukaresti lehetőséggel, már a kétezres években (ha jól emlékszem). Képviselőnek sem mentem el a román fővárosba. Szóval bőven idézhetnék a meg nem történt eseményekből...

A felsorolt meg-nem-történések között talán kettő van, aminek kimenetele tőled független volt, a többi viszont mindig tőled, döntésedtől függött. Mi állt a döntéseid hátterében? Vagy ki? Elvek vagy intuíció?

A döntéseim hátterében sok minden állt. Családi hagyomány például az itthon maradásban. Apám Budapesten tanult az egyetemen (Désről került fel, egyenesen az Eötvös Kollégiumba, a legjobb tanárok tanították, kiváló latinusnak számított, nagyszerű diáktársai, barátai voltak, akadémikusok lettek), kinevezése volt egy budapesti iskolába, amikor az első világháború kezdetén behívták katonának, hétévi szibériai fogság után elfoglalhatta volna pesti állását, de ő hazajött Erdélybe. Számomra természetes volt, hogy Kolozsvárt maradok. Elég sokat jártam külföldön (Amerikától Kínáig), híres egyetemi városokban is megfordultam, például Cambridge-ben, Heidelbergben, jártam Londonban, Párizsban – igazán sehol nem éreztem csábítást, nekem az otthonosságot

mindig Kolozsvár jelentette. Persze, gyerekkoromban, de még a hatvanas években is más volt az összetétele, az utca hangulata, mint ma, én mégis itt, a szülővárosomban érzem jól magam. Budapesten élnek a fiaim, az unokáim, a nővérem, az unokatestvéreim, rengeteg barátom, pár napig, egy hétig jó ott lenni, aztán igyekszem haza. Most már, feleségem tavalyi halála óta, egyedül őrzöm a családi házat (anyai nagyszüleim építették jó száz éve), nem könnyű egyedül, mégis ez az otthon, a Mikes Kelemen 15-ben. Amiről talán ugyancsak érdekes beszélni, a politika helyett az irodalom választása, valóban a csábítások visszautasítása. Feleségem mondta, ha elmegyek politikusként, elváljak tőlem. Egyrészt elválni sosem akartam, másrészt volt ebben a kitarásban intuíció is. Szoktam mondani, ha azt választom, amit Markó Béla, most nem beszélgetünk (sem élőben, sem elektronikusan), feleségemet messze megelőzve a Házsongárdban volnék. Pedig elég jónak, viszonylag erősnek tudom az idegeimet, ami viszont az úgymond nagypolitikában (meg a kicsikben, a helyiekben) történik, az tartósan és folyamatosan nem nekem való. (1989 decemberében és közvetlenül utána eléggé benne voltam. Egyszer azt is meg kellene írni, „hősökkel” és normális emberekkel, sokféle játékkal, játézmakkal.) Szóval: a „mi”, a „ki” és az intuíció együtt hatott, bizonyára.

Szó volt a meg-nem-törtérről, ami képes életünket alakítani. Ugyanakkor ott vannak a megtörténtek is. Milyen események, rövid vagy hosszabb idejű történések, találkozások, álmok, élmények voltak rád döntő módon hatással?

Tulajdonképpen kevés úgynevezett elhatározó történést, találkozást, álmat tudnék most kiemelni, sokkal inkább folyamatokat, szerencsésnek vélt helyzeteket nevezhetek meg. Annak ellenére, hogy meglehetősen rossz időben kerültem iskolába, majd egyetemre, és nem volt (ma sem lehet) igazán jó véleményem azokról az intézményekről, tanárain többségéről, mégis fontos benyomások értek mondjuk az 1947 és 1959 közti években a kolozsvári Református Kollégiumban és utódjában, a 2. sz. Állami Magyar Fiúliceumban meg a Bolyai Egyetemen. Sőt, ezt megelőzően az iskolák utcáiban, az egykori Király, főképpen pedig a híres Farkas utcában. Elemista társaim közül néhányan együtt maradtunk a középiskolában is. Gyermekkori barátom, a már néhai László Ferenc (a neves zenetörténész, nem akármilyen publicista és nemzetközileg elismert szakíró) egyben korai versenytárs volt, komoly játékaikban is társ. Osztályfőnököm, Páll András a kirándulások szervezésével életre szóló természetszeretetre, ugyanakkor elemi tisztességre nevelt. Sporttanárainak, majd osztálytársaimmal együtt városi sportegyesületekben való aktív részvételnek talán a legtöbbet köszönhetek, egy olyan életvitel igényének megteremtése által, amit fiaimnak is igyekeztem átadni. A felső osztályokban megismert, de a Bolyai magyar szakán egészen közeli barátta lett Lászlóffy Aladárral lényegében együtt indultunk az irodalmi pályán, padtársi éveink a Forrás első nemzedékének alakulásában folytatódtak. Láng Gusztávval az egyetem elvégzése után kerültünk egymáshoz nagyon közel, lakónegyedi szomszédságban, majd szinte mindennapos beszélgetéseinkben. A preferansz-partiinkban aztán olyanok is jelen voltak, mint Bretter György... Akit valóban döntő hatásának tudok ebből az időszakból, az Szabédi László. Nehéz meghatározni azt a szellemi sugárzást, amely belőle áradt, azt az igényességet és megszállottságot, amely előadásaiiban, de minden személyes beszélgetésben is érvényesült. Életművét megismerve, ez a hatás csak folytatódott, folyamatos vele való foglalkozásra késztetett. Úgy gondolom, szerencsés környezetbe kerültem, és új barátokat szereztem 1959-től a Korunk szerkesztőségében. Az irodalom mellett szerkesztőségi feladataim révén kötelességem volt a képzőművészet, a képzőművészek megismerése, műtermek látogatása. Grafikus és festő ismerőseimet, nálam jelentősen idősebb és velem kortárs művészek, hozzám közel állók névsorát itt meg sem próbálom leírni. A lényeg talán az, hogy ez a közelség mondhatni változatlan maradt mindmáig. Az álmok? Igazán ezek a későbbi években kezdték éreztetni a hatásukat (ugye, furcsa?). Azt gondolom, a kétezres években írt könyveim mondanak erről a legtöbbet, A kapu, A mennyei kapu, legutóbb a Konglomerát (Erdély). Ez a „konglomerát”(um) ugyanakkor visszatérés Szabédihoz, no meg Szilágyi Domokoshoz.

Sokat és sokszor írtál Szilágyi Domokosról. Volt valami, ami utalt arra, hogy jelentéseket ír a Szekunak?

Szilágyi Domokos szekus beszerzése annyira hihetetlen volt, hogy amikor Sepsiszentgyörgyön egy író-olvasó találkozó után Bíró Bélától hallottunk róla, kategorikusan elutasítottuk. Többen voltunk a társaságban, Domokos Géza is biztosan, és együtt győzködtük a hírhözöt (gondolom, Bottoni úján hallott az úgyról), hogy ne terjessze, mert ez nem lehet igaz.

Kik voltak még meghatározók?

Neveket, intézményeket említettem, holott elsősorban évszámokat kellett volna mondanom. 1944, 1956, 1968, 1989. 1940 szeptemberére nem emlékszem, csak a Bocskai-sapkában a tél folyamán lefagyó fülemre (még évekig piroslott, kiújult a fagyás). 1944 őszén Farkas utcai lakásunk ablakából néztem az utolsó magyar katonák kivonulását a városból, a Balassa utcából jöttek gyalogosan, csapatban. 1956 októberében harmadéves voltam, lelkesen tapasztottam fületem (túl a fagyáson) a rádióra, és az egyetemen tapasztaltam meg a félelmet, a hatósági bosszút. Igazán 1968-ban voltam már aktív részes a remények építésében, a kibontakozás kísérletében, „öreg” szerkesztőként, az irodalmi frontba kapcsolódva. Ezeket a történéseket már abszolút tudatosan éltem meg, kemény veszekedésekben Balogh Edgárral. (Akinek egyébként főként a szerkesztés-technikában sokat köszönhetek. És a vitáink sem voltak fölöslegesek.) 1989 külön történet, nem fér be ebbe a válaszba. Azért sem, mert közéleti múltam legsűrűbb

szakaszát képviseli. A legnagyobb reményeket és a nagy csalódásokat.

A remény a boldogságra vonatkozik? És ha igen, akkor vannak benned boldogság-történetek, -állapotok, -emlékek, amelyek idegenvezetőként terelnek? Vagy inkább a megélt traumák térítenek el?

Erre a kérdésre nem könnyű válaszolnom. Hirtelen az jut eszembe, hogy a traumák elkerülése, megelőzése vagy legyőzése a boldogság egyik forrása. Ez egyaránt vonatkozik a magánéletre és a közösség életére, jelenére. Sajátos boldogságot éltem át 1989 decemberének utolsó napjaiban, a boldogság büszkeséggel, a cselekvőképesség felismerésével és megvalósításával párosult. Amikor csak a Korunk volt a régi vármegyeháza (ma polgármesteri hivatal) hatalmas épületében, mert a hivatalosságok elmenekültek, valahol lapultak, s egyetlen megyei alelnök ült félve az irodájában (ott volt még az adminisztrátor), én pedig már mint a Kozosvári Magyar Demokrata Tanács frissen megválasztott elnöke követeltem tőle, hogy azonnal adjon nekünk helyiségeket a házban – amolyan forradalmi Petőfinek éreztem magam. Igényünk mindjárt teljesült is. Végig kellene gondolnom egész, most már elég hosszú életemet, hogy a boldogság-történeteim közül jellemzőket válasszak ki. Igen, voltak ilyenek, és voltak boldogság-helyzetek, -állapotok. Talán azt mondhatnám, hogy elég sok ilyen volt. Házasságom jelentős része (természetesen megszakításokkal) ilyen volt. Fiaim és a négy unokám megszületése. Más szinten persze, egy-egy magyar olimpiai győzelem vagy a 6:3 is nagy boldogság volt. (A magam „sportkarrierje” ilyenekkel nyilván nem szolgált.) És boldogságnak számított egy-egy tervezett könyvem befejezése, megjelenése. Egy jó Korunk-szám és annak kedvező fogadtatása ugyancsak. De valószínűnek vélem, hogy Te ezeknél a felsoroltaknál komolyabb, azaz boldogabb történeteket vártál.

Tulajdonképpen egy ősboldogság-történetre gondoltam, meg egy őstrauma-történetre... De lehet, hogy ezek túl személyes dolgok, amikről ráadásul nemigen lehet közvetlen formában beszélni; azért sorsfordítók, mert kibeszélhetetlenek. Kérdezek mást. Említetted Petőfit, Petőfit, a forradalmárt, aki ott áll a megyei potentát előtt, és követel, és teljesítik követeléseit... Vannak meghatározó olvasmányélményeid? Életbevágó könyvek? Mondtad, hogy a film mennyire vonzott – honnan ez a vonzalom? És milyen mértékben tudott kiteljesedni?

Attól tartok, hogy válaszómmal megint csalódást fogok okozni. Sok könyvet és elég sok író szeretek, különböző korokból és különböző korúakat, különböző írásmódoknak elkötelezettek. Olyat, olyanokat, hogy attól kezdve másképp láttam, látom a világot, nehezen tudok megnevezni. Persze, ha jól utánagondolok, az irodalomról és az irodalommal való gondolkodásomat régebbi és újabb életszakaszokban történt (könyv)találkozások bizonyára befolyásolták. Például tizenkilenc évesen az a versbeszéd, amelyet Illyés Gyula Kézfogások című kötetében találtam, magával ragadott. 1956-ban voltunk. És 1956 novemberének elején az Irodalmi Újságban olvashattam az Egy mondat a zsarnokságról, hallgattam többször Illyés felolvasásában – ez az élmény nagyon erősen él bennem. Alig egy évvel később jutottam hozzá Szabó Lőrinc kötetéhez, A huszonhatodik évhez. Azóta sokszor forgattam. (Egyebek közt a katonaságnál, továbbképzésre behívottként – ez is rég volt –, unalmas órákban. Elviselhetőbbé tette az értelmetlen „szolgálatot”.) Egy bő évtizeddel később Szilágyi Domokos verseskönyve, a Búcsú a trópusoktól hatott rám elemi erővel – valószínűleg az ő versei, mindezenélőtt e fantasztikus kötet hat verse az, amit elhatározó élménynek tudok nevezni. A prózában számomra még nagyobb a (kedvemre való) szórás. Valamikor rengeteget olvastam Móriczot. Aztán Mészöly Miklós lett a kedvencem (esszéiben is). Faulkner-t ugyancsak igyekeztem végigolvasni, a Vadpálmákba beleszerettem, de még nem mertem újraolvasni, nehogy csalódjak ebben a szerelemben. Nem csupán „ittthoni” vonatkozásban jelentett számomra felfedezést a Zokogó majom, Bálint Tibi „köröm hátára” írt íróportréit hasonlóképpen remekeknek tartom. Csiki Laci prózájának nagyszerűségét nekem a Titkos fegyverek és A céda nyúl bizonyította. Legújabb felfedezésem pedig, nem csupán magánhasználatra: Ljudmila Ullickaja. Amit magyar fordításban megkapok, elolvasom. De közülük a Daniel Stein, tolmács a remekmű szerintem, a kortárs világirodalom egyik remeke. Azon is elgondolkodtam, hogy az érkező irodalomból mit emelnék ki egy ilyen kérdésre. Leemeltem (újra) a polcra Hankiss Elemér 1969-ben kiadott kötetét – A népdaltól az abszurd drámáig –, és felidéződött, mekkora reveláció volt nekem Hankiss közelítésmódja az irodalomhoz. Azóta figyelek rá, akár tanulmányban, könyvben, akár a tévében szólal meg (mint legutóbb). A film, a film. Szeretek filmet nézni, bár sokszor sajnálom a rá fordított időt (tévéközvetítéseket). De akárhányszor látom a Szindbádot vagy a Hairt, az újabb kori (?) klasszikusok elévülhetetlenségéről győződöm meg, pontosabban arról, hogy milyen igazi kortárs művészet lehet a film. Ha ma alakítanám a pályámat, talán rendszeresen írnék filmekről (igaziakról). Valamikor tettem ilyet, az Igaz Szóban is. (Újra kellene olvasnom az egyik ilyen kis jegyzetemet, mert máig úgy tudom, hogy a nyitott mű fogalmát Ecótól függetlenül, az ő találmányának magyarul ismertté válása előtt fogalmaztam meg. De mint tudod, nem én lettem ezzel világhírű, hanem Umberto Eco, még azelőtt, hogy regényeivel világsikert aratott.)

Utána fogok nézni az Igaz Szó archívumában a filmes írásaidnak – már csak azért is, mert Ecónál nem értettem világosan, mi is az a nyitott mű, kíváncsi vagyok, veled hogy járok. De addig is, eszembe jutott egy másik fontos esemény: a háború. Keveset mondtál róla, csak a Bocskai-sapkát meg a gyalogosan kivonuló magyar honvédséget említetted. Ismerek hasonló életkorúakat, mint te, többek között apám is csak pár évvel idősebb, de sorolhatnám Lengyel Pétertől Karátson Endréig a közismert neveket, és mindannyiuknak mélyen meghatározó élménye a háború. Nálad milyen mértékben működik a háború élménye?

Keresédes könnyítésére gondolva, próbálom előhívni az emlékezetből az én „ecós” (nem visszhangos) történetem elejét és egyben végét. Lehet, nem is filmes jegyzetbe rejtettem nem szabadalmazott tanulmányomat, de akkoriban írhattam, amikor a filmes jegyzeteket. Elképzelhető, hogy a „befejezetlenség” eljárásának jövőjét prózai műhöz (Salingerhez?) kapcsoltam. És akkor a háborúról – a nem „hidegről” (erről ugyanis többet tudnék mesélni, felnőttként éltem át). Szóval hétéves voltam 1944-ben, mozaikokból kell összeraknom a közvetlenül átélteket. Legerősebben a félelem érzését tudom föleleveníteni. Álltunk lakásunk ajtajában, szüleim mondták, hogy maradjunk az ajtófélfa biztonságában, amíg lerohanunk a légópincébe, a légitámadás jelzése után. Valamivel (hetekkel vagy talán hónapokkal) később az iskola pincéjében hallottam a Felekről jött ágyúlövedék közeli becsapódását, a srégen szemben lévő Református Kollégium udvarába. (A becsapódás helyére nem vennék mérget, de úgy emlékszem, így mondták.) Nem egészen érttem, hogy miről van szó, amikor borbélyhoz menve édesanyámmal, találkoztunk Szabó T. Attila feleségével, a fogorvosnő Csáti Évával, aki sírva mesélte, hogy Brüll Manót (későbbi magyartanáromat) gettóba akarják vinni. A tragédia hangulata árad máig ebből a találkozásból. (Brüll Mancsi bácsit sikerült végül kimenteniük a barátoknak.) Katonákkal '44 nyarán történt találkozásom, az Állami Gimnázium udvarán: német csapatot szállásoltak be az iskolába, az udvaron láttam, hallottam őket, anélkül, hogy érttem volna beszédüket. Lerongyolódott katonaruhás szállítmányra is emlékszem, ők magyarok voltak (egy dési unokatestvér érkezését vártuk a kolozsvári állomáson), már a fogságból érkeztek. A félig rombolt állomás fertőtlenítősztól bűzlött. Emlékszem az állomás környéki emeletes ház romjára is, a félbevágott szobában – hacsak nem irodalmi emlékek színezik a leírást – zongora volt látható. De a háború számunkra is majdnem tragikus mozzanata az oroszok és a románok bejövételéhez kapcsolódik. A háromezer „tűsz” összeszedésének apám is – végül szerencsés – áldozata lett. Az igazgatói irodából vitték el, három nap ügyészségi fogság után szabadította ki magát, zsebóráját felajánlva az orosz őrnök. (Itt kamatozott a hétéves szibériai fogsága, az első világháborúból, még tudott annyit oroszul, amennyi ehhez az üzlethez, váltságdíjhoz kellett.) És még egy halványabb emlék: többször hallottam otthon, hogy a tanári kar legtehetségesebbje az ifjú történész Mikecs László. Nos, ő szovjet fogságban pusztult el. (Mostanában készülünk megemlékezni róla – 95 éves volna idén –, úttörő csángó könyvéről, egyéb tanulmányairól, nem utolsósorban a Szabédi László Termésében közöltekről fogunk beszélni.) Hát ez az a személyes mozaik, ami előjön, összerakható egy hétéves gyerek emlékeiből, aki viszonylag védettebb volt a negyvenes évek első néhány évében, mint sokan mások.

Mikor „érelődött meg” benned a háború emléke? Az, hogy volt egy holokauszt, mikor tudatosult számodra?

Azt kell mondanom, hogy igazán az irodalom és a filmek révén élhettem át mindazt a szörnyűséget, amit a háború és a holokauszt jelentett. Persze, a személyes kapcsolat is fontos volt olyanokkal, akik ennek szenvedő részesei voltak. Ma már kevesen tartják számon, hogy a Forrás sorozatban 1963-ban megjelent Szives Sándor (családi nevén Herz Sándor) novelláskötete, a Műtét. (Így dedikálta nekem a könyvét: „Kántor Lajosnak, hátha kisserkeszt belőlem még egy-két írást”). Ő nálam tíz évvel idősebb – remélem, él még Izraelben –, túlélője a náci haláltábornak, súlyos betegen érkezett haza –, egy utcában laktunk, elég sokat voltunk együtt. Igaz, közvetlenül nem mesélt arról az időről, de írásai hitelességével abszolút hatott rám. Más műfajban Gáll Ernőtől – évtizedeken át közel állván hozzá (nyugdíjazása után is) – tanulhattam a sokat szenvedett, emberséges embertől, aki úgy tudott a múltra visszanézni, ahogy kevesen. Ő egységben tudta látni és megélni magyarságát és zsidó származását.

Végül is az erdélyi emberre talán ez a jellemző, amit Gáll Ernőtől írsz, hogy egységben tud megélni különféle – etnikai, kulturális, szociális – identitásokat. Nálatok otthon volt valamilyen Erdély-tudat, „erdélyiség” hagyomány?

Határozottan volt. Mondhatnám, két oldalról kaptam Erdély-tudatot: egy polgáribbat és egy népiibbet. Anyai nagyanyám, noha az ő felmenői a Szepességben éltek, Kolozsvárra kerülve tanítónőnek, egy evangélikus közösségbe került itt, az evangélikus elemi igazgatónője lett, barátságba került Reményik Sándorral, és amire külön büszke vagyok, Cs. Szabó László tanítónője volt – amikor londoni első találkozásunkon Cs.-nek ezt fölemlítettem, szeretettel emlékezett, és mondhatni atyai barátként fogadott. Apám dési emlékeit, gyermek- és ifjúkorát (amikor vakációkban a mezőn dolgozott, szüleinek segítve) sosem tagadta meg, szeretett népdalokat énekelni (amennyit tudok, nagyrészt még tőle tanultam). És onnan hozta magával az erdélyi románok iránti természetes barátságot. Aztán, a szibériai fogságból hazatérve, a Református Leánygimnázium latintanára lett, tanított később román nyelvet is, és tizenöt éven át volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára. Szóval az erdélyiség nálunk természetes, de nem kérkedő kérdés, mondhatnám életforma volt (a már említett budapesti iskolázás, baráti kapcsolatok mellett, hogy ne mondjam, ellenére).

Te mit tartasz az Erdély-tudat állandóinak? Abból a szempontból kérdezem ezt, hogy sokféle alakban jelent meg az idők folyamán, ha csak a közelmúltat veszem, mást jelentett 1940-ben, mást '45-ben, mást '56-ban, mást '68-ban, mást '89-ben, mást 2000 óta...

Kezdeném válasz-kísérletemet erre a nekem nagyon fontos kérdésre egy 1992-ben Budapesten, a Héttorony kiadónál megjelent (de már 1985-ben elkészült) könyvem, az Itt valami más van... címének felidézésével. Alcíme pedig ez: Erdélyi krónika (1911–1959). S ha megengeded a további visszakalandozást, idézek bevezetőmből, mindjárt ennek a címével is operálva: *Differentia specifica*. Az első mondatommal Apor Pétert, a „Kedves maradváink!” megszólítást idéztem, a *Metamorphosis Transylvaniae*-ből. Jön aztán Kós Károly, Ady, Reményik, Babits és Kuncz Aladár, Szabédi, Jékely Zoltán. Egyszóval igyekeztem magamnak alapozni. Most viszont a „közelmúlthoz” – az Erdély-tudat szempontjából – hozzávenném a 20. század legelejéről még az 1902-es tusnádi kongresszust, amely a Székelyföld gazdasági-társadalmi kérdéseit taglalta. Nos, ebből a történelmi perspektívából szeretnék eljutni 1968-ig, 1989-ig és máig, a 2000-es évekig. Hogy mi ebben a több mint száz, illetve több száz éves történetben a közös, az állandó? Gondolom, egy sajátos tudat, a különállásról és a különböző összetartozások keresésének, megértésének kísérlete, (részben) gyakorlata. Azt nem merném állítani, hogy a „vérségi” (egyesekek által manapság politikai céllal hangoztatott) kérdés itt elkülönítő, hiszen az egész magyarság, a magyar nép igenis kevert (a kunok például a mai Magyarországon ébresztgetik az ősi tudatot, de teljesen beleolvadtak a magyarságba), a különböző területekről erre a tájra, a Kárpát-medencébe érkezett németek ugyancsak beépültek a nemzettestbe (nem kell messze mennem, „vérségi” alapon én 50 százalékban vagyok magyar, apai ágon, anyai részről kaptam az 50 százalékot, cipster ősöktől, erdélyi szászoktól – tudatom viszont 100 százalékban magyar, egész pontosan erdélyi magyar). Erdélynek köszönhető a „vérségi” román jelenlét a magyarban. Folytathatnám a zsidóság szerepével, nem csupán a magyar kultúrában, az irodalomban, a „vérben”. (Tudom, ez a kijelentés sokak szemében súlyos eretnokség, netán nemzetárulás.) Tény, hogy az Erdély-tudat állandó jegyének lehet tekinteni, máig, igenis máig a nagyobb toleranciát. A mindenkor szegénységünkkel összefüggésben (lásd az 1902-es tusnádi tanácskozás érvrendszerét, Kós Károly s a volt magyar külügyminiszter, Bánffy Miklós múlt század eleji felszólalását a budapesti Országházban Erdély elhanyagoltsága ügyében!) a kasztrendszer, a gazdagság másképp-szemléletét. A Kós Károlyénál korszerűbb, Kuncz Aladár-féle transzszilvanizmus lényegi jegye volt az európaiság – ezt viszont legalább Apáczaiig lehet visszavezetni. Nagyon fontosnak tartom, sűrűn idézem Szabédi Lászlónak még huszonéves korában feljegyzett napló-gondolatait Erdély és Magyarország viszonyáról, mint ahogy azt is, amikor 1956-ban arra figyelmeztette a vezető (bukaresti) román kommunistákat s a helybeli hatóságokat, hogy a Kolozsvárra betelepített regáti románoknak fogalma sincs, milyen történelmi területre jöttek, amikor tiltakoznak a kétnyelvű feliratok ellen. Én továbbra is azt gondolom, hogy a régebben itt élő erdélyi románok, remélhetőleg utódaik is értenek valamit belőlünk, erdélyi magyarokból – bár nyilván lehet ellenpéldákat idézni, bőven, az ortodox papok ma is megteszik a magukét a nacionalizmus szításában. Persze, azt is tudom, hogy a Székelyföldön sajátosabb az Erdély-tudat, erre némelyek próbálnak rájátszani. Én rendkívül fontosnak vélem, hogy a székelyek és mondjuk belső-erdélyiek közé ne lehessen éket verni. Egyszóval, kedves Zsolt, nagyon nehezet kérdeztél, nemzedékek keresték, keresik a választ kérdésemre. Én egy, ma már réginek számító nemzedék tagjaként mondom a magamét, és tudnám mondani, keresni még sokáig.

Tamás Gáspár Miklós mondja egy interjúban: ő akkor ment el Erdélyből, amikor ráébredt, a fennálló viszonyok, körülmények között az egyetlen járható út a kritikátlan értékmentés. A kritikus működése összeférhetetlen a kisebbségi léttel. Érdekes, hogy ő többnyire kimarad a felsorolásokból, pedig azt hiszem, ha van erdélyiség, akkor ő beletartozik, alapember...

TGM szerintem is fontos figurája a korábbi Erdélynek, sőt főként a román kapcsolata révén meg emlékező-vitázó írásaival ma ugyancsak „erdélyiként” is számon tartandó. Miközben a magyarországi közéletben van elsősorban jelen, folyamatos külvéleményeivel. Azzal persze nem értek egyet, hogy kisebbségben csak „kritikátlan értékmentés” (volt) lehetséges, és hogy a kritikus magatartás összeegyeztethetetlen a kisebbségi léttel. Ez tulajdonképpen a Makkai Sándor-féle „nem lehet”-re emlékeztet.

Richard Wagner, bánsági író mesélt egyszer arról, hogy annak idején, az 1970-es években ők megpróbálták az erdélyi magyarokkal közösen fellépni a diktatúra ellen, de a magyarok mindent kizárólag magyar szempontból láttak. Holott amit az Erdély-tudat alapjaként te is igyekszel megfogalmazni, éppenséggel valamiféle tágabb (nem etnikai) közösség felé mutat. Nem lehetett volna '89-ben ebbe az irányba indulni?

Nyilván lehetett volna. Elvben. Németek gyakorlatilag már nem voltak Erdélyben, a románok közül pedig számosan voltak olyanok (még a jobbak közül is), akikben erős volt a féltékenység, hogy most mi, magyarok előnybe, netán fölénybe kerülünk, ők jobban el voltak zárva a világtól, Európától, mint mi (a Szabad Európát persze ők is hallgatták, de én most a mégis hozzáférhetőbb és viszonylag több információt adó magyarországi médiára és könyvekre utalok). Pillanatnyilag úgy tűnt, hogy a rendszerváltásból mi, romániai (erdélyi) magyarok győztesen kerülünk ki. Ez természetesen a magyar büszkeséget növelte – nem sok időre volt szükség, hogy ez illúzió, a románok hamar „behozták” a lemaradást, nyugati tájékozódás tekintetében. Az új román hatalom, Iliescu és csapata mindent megtett, hogy védekezésbe kényszerüljünk, a nemzetiségi jogok kivívása kerüljön a harcunk középpontjába, minthogy számos vonatkozásban folytatni akarták a Ceaușescu-korszak magyarellenes politikáját. A kérdésed tehát nagyon jó, nagyon szép, nagyon európai, sőt transzszilván, csak éppen nélkülözi a realitást.

Mivel magyarázható az, hogy Wass Albert meg Nyíró könyvei keresettek, ellenben még Tamásit sem olvassák, nem beszélve Kunczról, Kósról, Karácsony Benőről vagy Szabédíróról? Vagy Szabó Gyuláról, Székely Jánosról?

Attól félek, könnyű választ adni erre a kérdésre. Egyrészt a reklám mindent tarol (keményen dolgoznak egyesek Wass Albert és Nyíró népszerűsítésén), másrészt ez a helyzet nem tünteti fel valami jó színben a mai magyar olvasót. Kíéletlen vágyak, nemzeti remények, büszkeségek kárpótlására jó ez az elfogult Wass (és Nyíró) -tisztelet, bár a Nyíró-novellák és a korábbi Nyíró-regények olvasóját én nem marasztalnám el. Azzal együtt, hogy egyenesen viccesnek tartom Nyíró mai előzését, a Tamási Áron rovására. Azt gondolom, a magyar irodalomtatás ugyancsak bűnös abban, hogy Kuncz, Kós, Karácsony Benő, Szabédi értékeire nem figyelnek érdemben napjaink olvasói, és ugyanez mondható el Székely Jánosról s a valamikor igazán népszerű Szabó Gyuláról.

Mircea Dinescu jóllakott pelikán-rezervációnak nevezte a kommunizmus írószövetségeit, mégpedig egy olyan deltában, ahol politikai foglyok vágják a nádat. Mennyire él tovább az írók között az efféle, a védettség, a kiváltságosság kényelmi állapotát hirdető szemlélet? Szerinted mi az oka annak, hogy az Éneklő Borz, az Előretolt Helyőrség, a Láthatatlan Kollégium vagy akár a Korunk Akadémia nem tudta a kortárs irodalmat igazán „versenyképessé”, „mediatizálttá” tenni?

Szellemes Dinescu metaforája, bizonyos korszakra vonatkozóan (amelyet ő átélt) igaz is. De ne felejtsük a Magyar Írószövetség szerepét (szerepvállalását) 1956-ban! És ne felejtsük, hogy Romániában is volt olyan időszak, amikor az írószövetségi tagság bizonyos védettséget jelentett a Szekuritátéval szemben. (Két nevet említek a kolozsvári fiók, ill. Íróársaság múltjából, a vezetők közül: a Lászlóffy Aladárét és a Szilágyi Istvánét – mindketten a pártszervezet egykori titkáraiként voltak „hatalom-közelben”, és ezzel a kvázi hatalommal a közösség, az írók, köztük a magyar írók érdekében tettek, amit tehettek.) Ma ilyesmiről, szerencsére, nem kell már beszélni (ez persze nem a múlt feltárására vonatkozik – nekem sokféle személyes emlékem van Zaharia Stancutól és Beniuctól Macovecsuig és D. R. Popescuig, jó volna egyszer megírni), viszont anyagiak, pl. nyugdíj (pótlás) tekintetében maradt valami a Romániai Írók Szövetsége jelentőségéből. Külön kérdés, hogy az újabb szövetkezések, a korszerűbbek, kísérleteink miért nem segítenek igazán a mediatizálásban. Hát azért, gondolom én, mert ma már csak a pénz számít. És egyik ilyen irodalmi vállalkozásnak, formációnak sem volt, ma még kevésbé van pénze a média és általa a nagyközönség (kisközönség) megszólítására. Talán futballcsapatot kellene (újra) alakítani, és pénzt kérni hozzá Orbán Viktortól, Basescutól vagy Pontától...

Nemrég két magyar író is benne volt a román kormányban, és bár mindketten szívükön viselik az erdélyi magyar irodalom sorsát, nagyon sokat nem tettek, amiből azt a következtetést vontam le, hogy az irodalom elveszítette jelentőségét. De az is lehet, hogy nem a jelentőségét veszítette el, hanem csak a régi szerkezetek merültek ki, és az irodalom működésében is szerkezetváltásra volna szükség. Te hogyan látod a jövőt?

A kérdés jó, konkrétan és általánosabb jelentésében. Mind Markó Bélát, mind Kelemen Hunort – miért ne nevezhetnénk őket néven itt is? – én írói minőségükben is érdemleges helyen tartom számon (Hunor persze még viszonylag az írói pálya elején került át a politikába), Markó Bélának pedig a visszatérés az irodalomba kitűnően sikerült, aminek szívből örülök – mégis elmondható, hogy miniszteri minőségükben kevesebbet tudtak tenni a romániai magyar irodalomért, mint amennyit bizonyára szerettek volna, és mint amennyit elvártunk tőlük. Ezt részben a megváltozott erőviszonyoknak tulajdoníthatjuk, beleértve az irodalom országos és világszerte látható háttérbe szorulását, részben a magyar jelenlét kétséges voltának az ország politikai erőterében. (Itt jegyzem meg, hogy Biharpüspökitől nyugatra a magyar irodalom megbecsülése nem sokkal jobban áll. A példákat bőven lehetne sorolni, viszonyítva például a sporttámogatáshoz, egyebekhez, de csak egyet, a talán legfrissebbet mondanám: az évtizedeken át fontos szerepet vállalt Anyanyelvi Konferenciát, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságát épp most lehetetlenítik el, miközben létrehoznak egy kétes vezetés alatt bizonyos Nemzetstratégiai Intézetet. Társaságunk folyóirata, a Nyelvünk és Kultúránk utolsó számába épp most kér Pomogáts Béla – tőlem is – búcsúztató, emlékező szövegeket. Hát ezt nem lehet a román nacionalizmus számlájára írni...) Ami az irodalom működésének szerkezetváltását illeti: lehet, hogy ebben a Nyugatot kellene követni? Mi itt Keleten megszoktuk, hogy mindenfajta irodalmat, a harmatosat is támogatni illik, ezzel pedig felborul az értékhierarchia. Talán hozzá kellene szoknunk, hogy a fejt írásra adó vállalja (amíg nem bizonyít valóságosan) az önkéntességet, a hobbi jellegű idő- és pénzráfordítást, amikor pedig bebizonyosodik (de hát ki dönti el?), hogy értéket teremt, nyilván meg számára különböző források, és ne bagóval fizessék meg az alkotó munkáját. Egyelőre nálunk ez nem így történik (ritka kivételeket leszámítva). Van viszont egy másik kérdés is: a divat irodalmi kiszolgálása, amit jól fizetnek a tőkeerős vállalkozók. Nálunk tudtommal még nemigen vannak olyanok, akik a könyvkiadásba, a könyvkereskedelemben fektetnének nagyobb pénzt (mint az Alexandra, az Ulpius Ház) – a futball viszi a prímet az igazán pénzesekek (és politikusok) közt. (Markó Bélát és Kelemen Hunort természetesen nem ide sorolom. Romániai magyar politikust viszont megnevezhetnék, aki akár erre a „hobbira” áldozhatna egy keveset az utóbbi két évtizedben felhalmozott vagyonából.) És meg lehetne szólítani Gigi Becalit is – vagy inkább Pászvány Árpádot?

Könyvek által megy elébb a világ – ez is igaz, és az is, hogy a könyvek húzták ki az emberiséget, valahányszor kátyúba került, lett légyen akár kőre, akár pergamenre vagy papírra írva, s mindez valószínűleg az e-könyvre is igaz lesz. A Kriterion Könyvkiadó '89 előtt a romániai magyarság életmentő intézménye volt. Úgy tűnik, ma is szükség volna egy nagy és modern erdélyi kiadóra. Ha azt veszem, vannak gazdag erdélyi magyarok, akik a Capital toplistáján is fent vannak, nagyjából egymilliárd eurónyi vagyonnal,

bizonyára meg lehetne őket győzni... És olyan kiadóvezetőt is lehet találni, akinek van ízlése és van elképzelése, hogyan lehetne ebből az erdélyi kiadóból európai kiadót csinálni. Te, aki például a Krónika és más szervezkedések indulásánál is ott voltál, hogyan látod ennek esélyét?

Nagyon tetszik ez a kérdésfelvetésed. Már régebbtől azt gondolom, sokkal gazdagabbak vagyunk itt, Erdélyben, mint ahogy a világ tudja, vagy akár ahogy mi elhiszük. A baj csak az (sok egyéb mellett), hogy itt – kis túlzással szólva – Bethlen Gábor óta majd mindenki saját zsebre dolgozik. Pedig lehetne úgy is, hogy jut is (a közösségnek, a „másoknak”), marad is (a befektetőnek, a vállalkozónak). Ha legalább húsz évvel fiatalabb volnék, talán megpróbálnék belevágni (Domokos Géza Kriterionjának jó emlékével és olyanok felhalmozott újabb tapasztalatainak közelebbi megismerésével, mint a budapesti Kossuth Kiadót vezető Kocsis Andrásé és a pozsonyi kalligramos, lehetetlen időkben is csodákat művelő Szigeti Lászlóé), a miénket Európával közvetlenül-közvetve összekötő intézmény kigondolásába, netán felépítésébe. Most azzal is megelégednék, ha a Korunkot és járulékos intézményeit (könyvkiadás, galéria, Korunk Akadémia) ki tudnám vezetni a 2012-es, anyagi csőd-közeli helyzetből. (Pedig igyekszünk erdélyiek, magyarok és európaiak lenni, néha úgy vélem, szellemiekben sikerül is.) Meggyőződésem, hogy minden nagyobb vállalkozás személyfüggő. Egyelőre nem látok egy Domokos Géza típusú kulturális vezetőt, aki a mai lehetőségekhez igazodva, merészet tudna álmodni, és ehhez meg tudná találni a (pénzes és tisztességes) társakat.

A Soros Alapítványnak volt pénze, temérdek, és merész, nagyszabású dolgokat támogatott az elején. De aztán teljesen belesimult a közmegegyezés szürkeségébe, a meglévőket tartotta fent, lehetőleg minél kevesebb konfliktust akart, minél egyszerűbb ügymenetet. Vajon nem az a baj Bethlen Gábor óta, hogy az erdélyi ember túlságosan be van dresszírozva? Nem az a baj, hogy levágják a szárnyakat? Herta Müller kétszeres lázadó volt: egyrészt kibeszélte közössége szőnyeg alá seprert ügyeit, másrészt el is hagyta a közösségét. Ha a dresszúra hat, nem lett volna belőle Herta Müller, márpedig, ha száz év múlva még ismerni fogják a bánáti svábokat, akkor abban neki, a könyveinek döntő szerep jut. Ilyen értelemben kérdezem, mit tartasz saját életedben a legbátrabb döntésednek, és mit a leggyávábbnak?

A kérdés felvezetésében szereplő néhány megállapításhoz van hozzátenni (vagy elvenni!) valóm. Egyrészt eleinte benne voltam a Soros Alapítvány könyvcuratóriumban, és úgy emlékszem vissza, hogy többnyire érdemi, a minőséget támogató döntéseink születtek. Megjegyezném, hogy a bátorság és az esztétikai minőség nem feltétlenül fedi egymást. Egy furcsa sporthasonlat jut eszembe: manapság bátorság kell a dopping használatához (a lebukás lehetőségének „bátor” vállalása) – a valós sportteljesítménynek viszont az ajzószerektől függetlenül kell(ene) lennie. Herta Müller műveinek reális társadalomképe aligha vonható kétségbe, ugyanakkor a romániai német irodalom (az egykori) nálam jobb ismerői azt állítják, hogy erről (arról) a világról nem ő írta a legjobb, legértékesebb német (volt romániai német szerzőktől származó) regényeket. Megjegyezném még azt is, hogy a közösségvállalás és a merészség nem feltétlenül egymással szembeállítandó dolog, akár össze is függhetnek egymással. Persze, nem nézem le a bármilyen konjunktúrától magát függetlenítő merészséget, az egyéni bátor döntést, sőt! És akkor próbáljak a legbátrabb és leggyávább saját döntésemről beszélni. Megint nehezet kérdeztél. Merthogy én nem éreztem bátorságnak, csupán természetesnek, hogy nem hagytam el, sosem akartam elhagyni Erdélyt, kitelepedni valamerre, jobb anyagi és politikai körülmények közé. Bizonyos ellenzéki magatartást – legalábbis a múlt század hatvanas éveinek elejétől – szintén belülről fakadóan vállaltam. Ez összefüggött az első Forrás-nemzedék indulásával is. Ha most belelapozok a szekus megfigyelési dossziémbe, akár azt hihetném, hogy hű de bátor voltam (például akkor is, amikor 1989. december 16-án, ha jól emlékszem a dátumra, aláírtam egy tiltakozást Tökés László érdekében). Korábban Gáll Ernő többször mondta a feleségemnek, hogy próbáljon már visszafogni, gyermekeink vannak. De ugyanakkor mondható - utólag éppenséggel –, hogy gyáva voltam még középiskolásként, amikor kizártuk (kizáratták velünk) az iskolai IMSZ-szervezetből a letartóztatott Bodor Ádámékat, egyetemista koromban pedig nem tiltakoztam Páskándi Géza évfolyamtársam és barátom letartóztatása ellen. Azon is elgondolkozhat az ember (utólag megteszem), hogy magánéleti konfliktusokban, a családban és családon kívül mennyire mertem magamat vállalni. Gondolom, sokan hajlanak, hajlunk rá, hogy a békeség jegyében vagyunk olykor gyávák. Ilyesmi a közösség életében ugyancsak gyakori jelenség. Mostanában, visszaemlékezéseimben, régi levelek, dokumentumok forgatása közben többet foglalkoztat a bátorság és gyávaság megítélése (nem a másoké, hanem a magamé) – mégsem tudok Neked egy-egy nagyon beszédes, meggyőző példát megnevezni.

A Sorost miért hagytad ott? Éreztél valamilyen külső nyomást, elvárást? A Krónika napilap szerkesztőbizottságából is kiléptél, ha jól emlékszem, nem sokkal az indulás után. Ennek mi volt az oka?

A Soros Alapítvány könyvcuratóriumból nem léptem ki, bizonyos időre szólt a felkérés, az újabb kuratóriumba már nem hívtak be. Más a helyzet a Krónika szerkesztőbizottságából való kilépéssel, illetve távozásunk következtében a bizottság feloszlásával. Akkora változás állott be a lap tulajdonosainak magatartásában és így a lap orientációjában, hogy azt már nem tudtuk vállalni. (Farkas Árpai, Kányádi, Sütő és Gálfalvi Zsolt is sürgette már a kilépést, ezzel én a szerkesztőbizottság elnökeként egyetértettem.)

A minőség is nevelőeszköz... Voltak-e dacból, ellenkezésből meghozott döntéseid? Írtál-e olyasmit, amiről utólag úgy gondolod, másképp írtad volna, ha nem kellett volna lázadnod a nevelők ellen?

Mint jó házból való fiúgyermeknek, természetesen nekem is illett zenét tanulnom, vásároltak a szüleim akkori testméreteimhez találó (feles?) hegedűt, és elvittek felvételizni a Konzervatórium épületébe (elemi iskolai szintet érts ezen), meg is dicsérték a hallásomat, aztán a jeles kolozsvári hegedűtanárnőhöz, Kouba Paula nénihez kerültem, magántanítványként. Sosem szerettem gyakorolni, ebből nyilván konfliktusok támadtak – és tartottak úgy a tizenhárom-tizennegyedik évemig, amikor is bejelentettem: nem vagyok hajlandó tovább hegedűórákra járni. Azóta sem vettem kezembe a (közben „egészesre” váltott) hegedűmet, nem is tudom, hová lett vonóstul, tokostul. Pedig a tanárnőm azt állította, lehetnék jó zenekari zenész. Ám én sosem vágytam ilyesmire, a zenekari tagság idegen volt vágyaimtól. (Forrás-kötetem élén olvasható A második hegedű című kis írás, utalás a gyermekkori emlékekre.) A zenét viszont felnőttként szerettem, szeretem, innen nézve akár sajnálhatnám is, hogy nem avatódtam be igazán a zeneértés titkaiba. Írásbeli daccaim nem ilyen látványosak (emlékezetemben). Amikor még a középiskolában írni kezdtem, valamiféle prózát és Utunk-felkérésre könyvrecenziókat, majd egyetemista korom első éveiben, a lakásunk kályhájának dőlve apámnak, anyámnak felolvastam a szövegeimet. Szolidaritásra, visszafogottságra biztattak megjegyzéseikkel, amit csak részben fogadtam el – féltettek a közszereplésben az ifjúra váró kellemetlenségektől. Viszonylag hamar a magam útján kezdtem járni, a „dac” már inkább az ötvenes-hatvanas romániai magyar (és magyarországi) irodalom hivatalosságának szólt. Ennek terméke lett államvizsga-dolgozatom, a Száz-éves harc „Az ember tragédiája”-ért, szembenézve és szembeszállva Lukács György és Révai József nézeteivel (persze támaszkodva Sötér Istvánra, Horváth Károlyra). Az egyetemi fogadtatás (8-as osztályzat, a piros diploma elűzése) után sikertörténet lett belőle, 1966-ban a budapesti Akadémiai Kiadó jelentette meg, az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban. (Telefonon még a legendás híru Szauder Józseffel beszéltem, a megjelenés idején már Bodnár György volt a sorozatszerkesztő.)

Milyen a viszonyod korosztályoddal? Mondjuk Szilágyi Júliával vagy Szilágyi Istvánnal szoktál értekezni? Kik azok, akik közel állnak hozzád (nem csak kolozsváriak)? Akikkel szorosabb kapcsolatban vagy?

A korosztályomat én nem csupán az írókra értem. Persze rájuk is, no meg a képzőművészekre, színházi emberekre – tágan értelmezve a „korosztály” fogalmát. Irodalmunk Szilágyi-csapatából hármát neveznék meg. (Szilágyi András szomszédom volt, régi korunkos, de érthetően nem látogattuk egymást, amikor még tehettük volna. A történelem fintora, hogy engem kértek fel a temetői beszéd elmondására. Nyilván elvállaltam. Ez már az ősidőkhöz tartozik.) Szilágyi Domokos állt hozzám a legközelebb, bár nem voltunk évfolyamtársak, ez a kapcsolat tulajdonképpen az egyetemi éveink után alakult ki, sok-sok levelét féltve őrzöm. Szilágyi Júliával a Korunk szerkesztőségében lettünk kollégák, azt gondolom, fontos ügyekben vállaltuk egymást annak idején, nehéz periódusokban. Szilágyi István számomra mint prózaíró nagyon fontos. A legtöbbet talán akkor beszélgettünk, amikor a Korunk és a Helikon egymás mellé került, Funar költöztetési szándékainak érvényesülésével. Újabban Kalotaszentkirály, pontosabban Zentelke ad erre nekünk lehetőséget, illetve adhatna, ha én is annyit tudnék kint lenni a malomban, mint ő a maga tervezte hétvégi házában. A két legközelebbi kortárs író számomra Lászlóffy Aladár és Láng Gusztáv volt. Alival 2009 óta nincs mód találkozni (bár épp mostanában sokat voltam vele együtt, amikor könyvet írtam róla), Gusztai pedig sajnos nagyon messze van, Szombathely mellett egy faluban, de amikor ő jön ide vagy én megyek hozzájuk, mintha el sem váltunk volna a kolozsvári, Dónát úti lakásunktól, a Györgyfalvi negyedbeli és Mikes Kelemen utcai környezettől. Hasonló távolságok (házsongárdiak és földrajziak) állnak közénk olyan grafikus barátokkal, mint Cseh Gusztáv és a Szegeden élő Deák Ferenc. Legrégibbi barátom, a zenész László Ferenc szintén itt hagyta az életet. Van viszont egy első elemítől osztálytársam, a vegyész, majd politikussá lett Buchwald Péter, ő maradt szerencsére (legyőzve a betegséget), és itthon maradt. És ha már nem is a tenispályán – ami öreg hiba –, a fedett uszodában is ritkábban, de találkozunk, legalább egy üveg sör mellett. Ez nekem hihetetlenül fontos, gondolom, neki is. Egyébként gyakran jut eszembe, amit Kós Károlytól a Rákóczi úti házában hallottam: – Tudod, rettenetes az, hogy az ember egyedül marad. (Pedig színésznő lányáékkal élt már akkoriban, egy fedél alatt.)

Érdekes, hogy Bodor Ádámot csak a letartóztatása kapcsán említetted...

Bodor Ádámot kítűnő írónak tartom, ezt nagyon korán – magyarországi felfedezői előtt sok évvel – megírtam. Igaz, mostanában ritkán találkozunk, sajnos, ez azonban nem változtat értékítéletemen. Hogy ő mit gondol rólam, nem tudom, azt viszont furcsállom, hogy a korai (itthoni) pozitív kritikákról folyamatosan elfeledkeznek. Mindig sajnáltam, hogy a Korunkban alig volt-van jelen, régen ez elsősorban anyagi kérdés volt, az Utunk gyorsabban fizetett.

Maradjon a helyszínen, de időben szaladjunk kicsit előbbre: hogyan látod te a következő 20–30 évet? Milyen lesz a világ?

Félek tőle – akár biztosnak is vehetem –, hogy az a 20–30 év múlva bekövetkező világ nélkülem fog élni, vagyis most bármit jósolhatok, nem kérhetik azt tőlem számon. Esetleg a szövegeimtől, könyveimtől, ha valaki olvasni fogja őket, ha egyáltalán még fognak olvasni az emberek. Embereket mondom, nem marslakókat – futurologiában odáig nem mennék. De hát én sosem szerettem a futurologiát – akkor fogadom el, ha olyan iróniával-öniróniával művelik, ahogy Te tetted úgymond interjú-kötetedben. A virtuális élet helyett egy természetes, valamivel gazdagabb és sokkal szabadabb erdélyi világot szeretnék látni, esetleg már tíz év múlva, amelyből nem tűntek el, nem vándoroltak ki, illetve nem szorultak gettóba a magyarok. Egy olyan világot, amelyben a gyűlölet nem meghatározója a társadalmi életnek, ahol nem a gigibecalik az uralkodók, amelyben az irodalomnak, a művészeteknek (ismét) van tekintélye, tudatformáló szerepe – a futballpályák, a lelátók hangulata csak járulékos elem. Egy olyan világot, ahol továbbra is ki lehet, érdemes kimenni a természetbe, folyópartra, a havasokba. Egy olyan világot, ahol elképzelhetetlen, hogy megöljenek egy tizenegy éves gyereket csak azért... (Nem tudjuk, nem értjük, hogy tulajdonképpen miért.) Egyszóval mai rossz híreinknél jobbakkal tájékoztathatják az elektronikával súlyosan fertőzött embereket.

A ma élők közül kiket fognak még olvasni akkor? Kiknek a képeit fogják nézegetni?

Ismét a futurologia vadászmezejére tévedtünk. Honnan tudhatnám, mi lesz a divat 20–30 év múlva? Merthogy a divat mindent visz, és azt gondolom, évtizedek múlva sem lesz okosabb az emberiség (beleértve a magyarokat, a mi majdani magyarjainkat), hogy ne az éppen uralkodó „trendet” akarja követni. Azt tudom, hogy ajánlanám a jövőbeli (erdélyi) magyar olvasóknak a Kő hull apadó kútba című regényt, és mivel a Szilágyiokról már szó volt, és én az élőkhoz sorolom Szilágyi Domokost, az ő verseit, mindenekeelőtt a Búcsú a trópusoktól kötetét a legajánlottabb olvasmányok közé sorolnám. Talán képeket is inkább a múltból, a közelmúltból ajánlanék, Nagy Albert fehér kakasait és lúdrait, Tóth László, Cseh Gusztáv grafikáit, a jelenből hozzájuk társítanám például Bardócz Lajos néhány rajzát. Itt abba is hagyom, nehogy túlságosan megterheljem szegény jövőbeli magyarokat és nem magyarokat. (A képeket ugye nem kell lefordítani.)

Kategória: vers, próza

Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat